

DIALEK MELAYU TERENGGANU: PENDOKUMENTASIAN DAN PENGEKALAN WARISAN VARIASI BAHASA TEMPATAN

*NOOR ROHANA MANSOR
Jabatan Bahasa dan Komunikasi
Fakulti Pembangunan Sosial
Universiti Malaysia Terengganu
noor_rohana@umt.edu.my*

*NORAIEN MANSOR
Jabatan Bahasa dan Komunikasi
Fakulti Pembangunan Sosial
Universiti Malaysia Terengganu
aien@umt.edu.my*

*NORMALIZA ABD RAHIM
Jabatan Bahasa Melayu
Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi
Universiti Putra Malaysia
drnormaliza@gmail.com*

ABSTRAK

Makalah ini memberikan fokus untuk menganalisis dan menjelaskan tentang ciri-ciri keunikan dialek negeri Terengganu serta strategi pengekalan warisan variasi bahasa tempatan dalam konteks penggunaan bahasa lokaliti daerah pesisir pantai. Sasarannya adalah ke arah pendokumentasian dan pemeliharaan serta pengekalan khazanah warisan variasi bahasa khususnya bagi dialek negeri Terengganu untuk mengelak kepupusan bahasa tempatan. Pelaksanaan kajian mengaplikasikan kaedah kualitatif diskriptif menggunakan soal selidik dan temu bual yang direkodkan dan ditranskripsikan perbualan daripada informan yang dipantau oleh penutur jati dialek Melayu Terengganu bagi ketepatan makna di dalam interpretasi data. Sampel kajian terdiri daripada 120 orang ahli komuniti daripada empat mukim terpilih bagi kawasan pesisir pantai daerah Kuala Terengganu. Mereka terdiri daripada pelbagai latar kategori ahli komuniti iaitu masyarakat kampung secara umum, golongan pekerja kerajaan dan swasta serta pengunjung kedai kopi. Hasil kajian memperlihatkan keunikan dialek Melayu Terengganu kawasan pesisir pantai yang mempunyai ciri-ciri yang tersendiri dari aspek fonologi dan kosa kata di dalam pertuturan mereka. Antaranya menyentuh kelainan sebutan bagi aspek bunyi vokal, konsonan, diftong, suku kata dan kosa kata yang melibatkan pengguguran, penggantian, pemendekan, penegasan sebutan, perkataan serta pengayaan kosa kata tempatan. Tegasnya, kekayaan variasi bahasa dialek tempatan sewajarnya didokumentasikan sebagai pengekalan dan pelestarian khazanah warisan tempatan untuk dimanfaatkan oleh generasi akan datang dan seterusnya dapat mengangkat martabat serta memperkasakan bahasa, budaya dan masyarakat Malaysia secara global.

Kata kunci: dialek; variasi bahasa; keunikan; pendokumentasian; pengejalan

ABSTRACT

It analyses the Terengganu Malay dialect in particular its linguistic features and strategies to preserve the usage of the dialect. It is undertaken with the aim of documenting and preserving the dialect to avoid the depreciating of the local dialect. It employs the descriptive qualitative approach involving questionnaires and interviews administered to 120 respondents from the coastal areas who are native speakers of the dialect. They constitute representatives from the government sector, members of the community and patrons of local coffee shops. From the government sector, community of the village and community of the coffee shops in the coastal areas. The article highlights the uniqueness of the coastal Terengganu Malay dialect at its phonological and lexicological levels. They revolve round the different pronunciation of vocals, consonants, diphthongs, syllables, as well as such features as lengthening shortening, replacing and compressing of syllables and words. Clearly the uniqueness of the local dialect call for it to be documented to preserve it for future generations by way of enhancing the Malay/Malaysian language and culture.

Keywords: dialect; language variation; uniqueness; documentation; preserving

PENGENALAN

Terengganu Darul Iman seperti yang telah dimaktubkan oleh kerajaan negeri sebagai bandaraya 'Warisan Pesisir Air' yang mendukung moto 'Negeri Cantik Budaya Menarik' mempunyai justifikasi dan rasional tentang keunikan dan keistimewaan khazanah alam, masyarakat, budaya dan bahasanya. Keunikan dan kelainan bahasa tempatan negeri Terengganu khususnya dialek Melayu Terengganu telah mendapat kepercayaan ramai terutamanya dalam kalangan ahli linguistik yang memberi fokus kepada aspek dialektologi sama ada dari dalam mahupun luar negara. Dialek Melayu Terengganu (DMT) telah diakui mempunyai ciri-ciri dan nilai-nilai keunikan dan perbezaannya yang tersendiri khususnya dengan dialek Melayu standard pada semua tahap linguistik terutamanya dari segi sebutan fonem dan perkataannya (Ismail Hussein, 1973; Collins J.T., 1983; Asmah Hj. Omar, 1985; Abdul Hamid Mahmood, 1990).

Dari segi istilahnya, dialek seperti yang diberi penjelasan oleh Abdul Hamid Mahmood (1994) yang dirujuk daripada Mario A. Pei dan Frank Gaynor (1954), sebagai variasi atau kelainan bahasa daripada satu bahasa tertentu yang dituturkan oleh sekumpulan penutur dalam satu-satu masyarakat bahasa. Ia mempunyai bentuk tertentu, dituturkan dalam kawasan tertentu dan berbeza dari segi sebutan, tatabahasa dan penggunaan kata-kata tertentu, tetapi perbezaannya tidaklah begitu besar untuk dianggap sebagai satu bahasa yang lain.

Kemunculan dialek terhasil oleh sebab pelbagai faktor antaranya ialah faktor geografi, politik, penjajahan, perdagangan dan masa. Sehubungan ini landskap dialek di Malaysia asasnya dikenalpasti melalui ruang geografi dan pembahagian unit-unit politik mengikut pembahagian sempadan politik bagi negeri-negeri di Semenanjung Malaysia,

Sabah dan Sarawak. Pembahagian ini telah mengakibatkan wujudnya dialek tempatan mengikut negeri-negeri seperti dialek Kedah, Kelantan, Terengganu dan seumpamanya. Selain daripada itu wujud juga subdialek dan sub-subdialek daripada dialek tempatan yang juga disempadani oleh landskap dan ruang daerah serta mukim bagi sesebuah negeri.

Namun demikian perlu diingat bahawa dialek tempatan adalah variasi daripada bahasa Melayu yang merupakan bahasa kebangsaan dan bahasa rasmi negara dan diterima pakai sebagai indikator bahasa standard serta dialek Melayu standard. Justeru Malaysia dari segi khazanah bahasa dan kebahasaannya merupakan negara yang amat kaya dengan kepelbagaian dialek, subdialek dan sub-subdialek tetapi masih mengekalkan kesalingfahaman di antara penduduk yang merentas sempadan negeri, daerah dan mukim. Ini menjelaskan lagi akan keistimewaan serta keunikan dialek tempatan yang seharusnya dipelihara dan didokumentasikan bagi mengelak kepupusan warisan bangsa dan negara yang tiada nilai batasannya.

Secara khusus, dialek Melayu Terengganu dituturkan oleh penutur-penutur negeri Terengganu yang berada di lokasi geografi pantai timur semenanjung Malaysia yang disempadani oleh negeri Kelantan di sebelah utara dan barat laut serta negeri Pahang Darul Makmur di sebelah barat dayanya. Nawi Ismail (1995) menjelaskan dari segi geografinya negeri Terengganu meliputi jumlah 5002 batu persegi dari segi saiznya, dengan kepanjangan merentasi 140 batu dari utara ke selatan dan kelebaran 55 batu merintang timur ke barat. Negeri Terengganu dibentuk oleh tujuh daerah yang meliputi Kuala Terengganu, Hulu Terengganu, Marang, Dungun, Kemaman, Setiu dan Besut. Berlandaskan kepada kadar saiz dan lokasi geografinya Asmah Hj. Omar (1988) menyatakan negeri ini mempunyai dialek dan subdialek yang pelbagai. Antara yang utama meliputi subdialek Kuala Terengganu, Ulu Terengganu, Setiu dan Besut yang memperlihatkan kelainan variasi merentasi kepelbagaian tahap linguistik seperti aspek fonologi dan leksikal. Dialek Melayu Terengganu juga dikatakan sangat unik dan mempunyai perbezaan dari segi fonologi, sintaksis, morfologi dan leksikal yang berbeza dengan dialek Melayu standard (Abdul Hamid Mahmood, 1990). Malah kenyataan ini turut disokong oleh kalangan pengkaji-pengkaji dialek yang berpengaruh antaranya Collins J. T. (1983), Asmah Hj. Omar (1985) dan Ismail Hussein (1973). Munsyi Abdullah juga semasa pelayarannya singgah ke negeri Terengganu pada tahun 1838 telah memperkatakan akan keunikan dan perbezaan dialek Terengganu dalam konteks sebutan dan perbendaharaan katanya seperti '*jantang*' untuk '*jangan*', dan '*bulang*' bagi '*bulan*'.

Sehubungan ini kajian dialektologi berhubung dialek Melayu Terengganu telah mendapat perhatian daripada ramai kalangan pengkaji serta penyelidik tempatan dan luar negara. Antaranya, catatan awal berkaitan kelainan dialek Melayu Terengganu telah ditemui menerusi 'Kisah Pelayaran Abdullah' yang telah ditulis oleh Abdullah Abdul Kadir (Munsyi Abdullah) pada tahun 1838. Di samping itu penulisan oleh Rusidah Abdul Wahab (2010) menyatakan tentang catatan oleh Humphreys, 1926 dan Mc Kerron, 1931 telah menulis mengenai makna beberapa perkataan dialek Terengganu. Begitu juga bagi CC. Brown (1935), menurutnya dalam tulisan 'Terengganu Malay' memaparkan tentang beberapa perbualan yang lengkap dengan huraian bunyi dan catatan leksikal tentang dialek Terengganu. Namun demikian Kamsiah Salleh (1990) menjelaskan, penulisan awal tentang dialek Terengganu ini bertujuan untuk kepentingan politik dan pentadbiran

serta memudahkan komunikasi di antara pentadbir dengan penduduk tempatan. Pada peringkat awal paparan ini para pengkaji bukanlah terdiri daripada kalangan linguis mahupun dialektologis. Kepentingan penulisan hanyalah untuk mengisi keperluan dan kepentingan kolonialisme (Norazila Alias, 1986) bagi tujuan survival kehidupan di alam Melayu ketika itu; tiada penjelasan ilmiah berhubung penulisan untuk dikaitkan dengan aspek fonologi, morfologi dan sintaksis tetapi lebih cenderung ke arah kompilasi kosa kata dialek Melayu tempatan untuk tujuan survival di alam Melayu.

Penyelidikan secara ilmiah dialektologi yang menyentuh tentang dialek Melayu Terengganu telah diterokai antaranya oleh Ismail Hussein (1973) dan Asmah Hj. Omar (1976) yang telah memperlihatkan kecenderungan kepada usaha pengelompokan dialek mengikut kumpulan kekeluargaan. Matlamatnya ke arah menentukan hubungan keakraban kekerabatan atau salasilah dialek-dialek yang diturunkan daripada sesuatu bahasa (Nothofer, 1993; Ajid Che Kob, 2007). Bagi mencapai matlamat tersebut secara umumnya terdapat dua kaedah yang diaplikasikan (Ajid Che Kob, 2007) iaitu kaedah kualitatif yang didasarkan kepada kebersamaan bentuk linguistik yang terdapat dalam dialek yang diturunkan daripada sesuatu bahasa; manakala kaedah kuantitatif atau leksikostatistik pula didasarkan kepada peratusan kognat yang terdapat dalam bahasa atau dialek berkerabat yang diturunkan daripada sesuatu bahasa.

Hasilnya pengelompokan dialek Melayu di Semenanjung Malaysia mengikut pengkajian dan penelitian Ismail Hussein (1973) dengan menggunakan kaedah kualitatif berdasarkan kesejajaran fonologi dan leksikal telah membahagikannya kepada 14 kelompok variasi dialek iaitu: Jenis Kelantan; Jenis Pulau Chondong; Jenis Patani; Jenis Terengganu; Jenis Kedah; Jenis Sungai Perak; Jenis Pulau Sayong; Jenis Perak Tengah; Jenis Selangor; Jenis Negeri Sembilan; Jenis Melaka; Jenis Lenga; dan Jenis Pahang. Manakala kajian dan juga penelitian Asmah Hj. Omar (1976) yang menggunakan kaedah yang sama dari segi persamaan kesejajaran fonologi telah mengelompokkan dialek-dialek Melayu kepada lima (5) kelompok iaitu: Kelompok Barat Daya–Kedah-Perlis-Pulau Pinang-Perak Utara; Kelompok Timur Laut–Kelantan; Kelompok Timur–Terengganu; Kelompok Selatan–Johor-Melaka-Pahang-Selangor-Perak Selatan; dan Negeri Sembilan. Lanjutan daripada kajian ini pada tahun 2008 beliau telah memperincikan pengelompokan dialek kepada tujuh (7) kumpulan berdasarkan perbandingan aspek-aspek fonologi iaitu: Pertama, Dialek Barat Laut yang dikenali umum sebagai dialek Utara–Perlis-Kedah-Pulau Langkawi-Pulau Pinang-Perak Utara sehingga Taiping; Kedua, Dialek Perak – Kawasan Perak Tengah; Ketiga, Dialek Selatan – Perak Selatan-Selangor-Melaka-Johor; Keempat, Dialek Kelantan – Kelantan-Sempadan Pahang dan Terengganu; Kelima, Dialek Terengganu; Keenam, Dialek Pahang; dan Ketujuh, Dialek Negeri Sembilan. Tegasnya impak daripada kajian dan pengelompokan ini didapati tekal sehingga kini yang secara jelasnya memperlihatkan aspek-aspek keunikan dan kesalingfahaman yang dikongsi bersama oleh masyarakat bahasa dan variasi kebahasaannya.

Selanjutnya Collins J.T. (1983) pengkaji dialek terkenal telah meneroka kajian dialek Ulu Terengganu dan lanjutannya ke beberapa kawasan lain di daerah dan mukim negeri Terengganu juga di kawasan-kawasan lain Semenanjung Malaysia dan Kepulauan Borneo telah mengakui akan perbezaan dan keunikan aspek-aspek fonologi, morfologi dan leksikal di antara setiap dialek, subdialek dan sub-subdialek daerah-daerah

berkenaan. Namun demikian di dalam konteks kajian susur galur salasilah bahasa dari segi linguistik sejarah—memperlihatkan kelainan ini menjurus kepada asal usul bahasa induk yang sama yang dibezakan dari segi ruang geografis dan dengan adanya inovasi dan pengembangan bahasa. Ini menjelaskan akan kekayaan bahasa Melayu dan bahasa tempatan yang menurut beliau wajar diteruskan dalam pengkajian terkini dengan perspektif berbeza daripada terdahulu demi mengekalkan khazanah bahasa yang sedia ada bagi negara Malaysia dan negeri-negeri serta daerah-daerah yang membentuknya.

Ekoran daripada ini pengkaji-pengkaji dialek tempatan khususnya tentang dialek Melayu Terengganu dan negeri-negeri di Semenanjung Malaysia, Sabah dan Sarawak serta Kepulauan Borneo mendapat perhatian untuk kajian dialektologi. Fokus pengkajian melihat dari aspek ciri-ciri sama ada susur galur, persamaan dan perbezaan, aspek-aspek fonologi, morfologi, sintaksis dan leksikal yang melibatkan pengumpulan kepelbagaian kosa kata tempatan. Antaranya kajian oleh Abdullah Junus (1976) yang menganalisis tentang aspek-aspek fonologi dan leksikal secara khusus di daerah Ulu Telemong, Hulu Terengganu; Kamsiah Salleh (1990) mengkaji aspek morfologi dari segi pembentukan kata pengandaan dan pemajmukan di mukim Belara; Suhana Mamat (1994) meneliti perbandingan kosa kata khusus dalam konteks pembuatan batik dan dibandingkan dengan kosa kata standard bahasa Melayu baku; manakala aspek ciri-ciri kejatian dialek Terengganu di kawasan pantai mukim Rusila yang semakin menyusut telah diperoleh melalui kajian kes oleh Zalina Mohd Zalzali (2003). Sementara itu Collins J.T. (1983) juga telah menghasilkan penerbitan buku secara khusus membicarakan tentang dialek Melayu Terengganu iaitu Dialek Ulu Telemong terbitan penerbit UKM dan penulisan artikel bertajuk “Diftong dan Diftongisasi Dialek Hulu Terengganu” menerusi majalah *Dewan Bahasa*. Penulis tempatan Ismail Dahaman (1997) juga telah menulis tentang “Glosari Dialek Terengganu” (1997) terbitan Dewan Bahasa dan Pustaka. Ternyata sorotan yang dipaparkan daripada kajian-kajian lepas dan hasil-hasil penerbitan ilmiah ini adalah di antara rujukan yang telah diperoleh secara khusus berhubung dengan dialek Melayu Terengganu yang mendasari keperluan penulisan ini.

Justeru rumusan hasil analisis daripada kajian-kajian dan penyelidikan lepas berhubung dialek Melayu Terengganu jelas menunjukkan majoritinya memberikan fokus secara khusus kepada aspek teknikal ciri-ciri linguistik dari segi fonologi, sintaksis, morfologi dan leksikal. Di samping itu terdapat juga kajian-kajian lepas yang meneliti aplikasi teori optimalistik dalam sesuatu dialek bagi mengesan hubungan kekeluargaan bahasa yang wujud bagi sesuatu dialek tempatan dan subdialek serta sub-subdialek di dalam sesebuah daerah atau mukim. Selain daripada itu terdapat juga kajian-kajian yang menganalisis aspek-aspek persamaan dan perbezaan di antara dialek dalam konteks vertikal mahupun horizontal iaitu di dalam sesebuah daerah secara holistiknya mahupun di antara daerah dan mukim.

Lantaran itu, bagi meneruskan penerokaan bidang kajian kepada kepelbagaian perspektif, penulis dan kumpulan penyelidik telah mengambil inisiatif untuk memberi fokus penulisan kepada aspek keunikan dan keistimewaan dialek Melayu Terengganu serta usaha-usaha ke arah pengkalan, pemeliharaan dan pemuliharaan serta pelestarian warisan bahasa, budaya dan masyarakat negeri Terengganu secara khusus dan bagi negara Malaysia secara holistiknya. Ini bermakna strategi dan tindakan ke arah pendokumentasian variasi bahasa tempatan amat penting sebagai pengkalan warisan

bangsa, budaya dan bahasa yang sangat berharga dan tiada gantian. Kepupusan dialek tempatan ini amat merugikan bangsa dan negara sebagai sebuah entiti negara yang bebas merdeka dan berdaulat demi kepentingan generasi akan datang yang bakal mewarisi dan menerajui negara. Maka, berdasarkan senario ini amatlah kritikal dan wajar sekali usaha ke arah perekodan dan pendokumentasian kepelbagaian variasi bahasa yang terkandung dialek-dialek tempatan diusahakan bagi kepentingan pelestarian bahasa dan mengelak tragedi kepupusan bahasa secara kekal.

OBJEKTIF

Pelaksanaan kajian ini bertujuan untuk menganalisis dan menjelaskan tentang ciri-ciri keunikan dan kelainan dialek Melayu Terengganu di samping membicarakan tentang usaha-usaha serta strategi dan kepentingan pendokumentasian bagi tindakan pengekalan dan pelestarian warisan variasi bahasa tempatan. Sasarannya ke arah pemeliharaan serta pengekalan khazanah warisan variasi bahasa khususnya bagi dialek Melayu negeri Terengganu untuk mengelak kepupusan bahasa tempatan.

METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini dilaksanakan dengan mengaplikasikan kaedah kualitatif deskriptif menggunakan soal selidik dan temu bual yang direkodkan dan ditranskripsikan perbualan daripada informan yang dipantau oleh penutur jati dialek Melayu Terengganu bagi ketepatan makna di dalam interpretasi data. Tiga set soalan soal selidik dan temu bual telah disediakan untuk diagihkan kepada tiga kumpulan sasar responden yang terdiri daripada golongan pekerja kerajaan dan swasta, penduduk kampung dan pengunjung kedai kopi di mukim terpilih. Penyenaraian dan analisis kosa kata dialek didasarkan kepada senarai Swadesh yang mengandungi 200 patah perkataan dialek Melayu Terengganu. Namun demikian kosa kata tambahan selain daripada senarai Swadesh juga dicatatkan sebagai hasil dapatan terkini berasaskan fokus kajian.

Sampel kajian terdiri daripada 120 orang ahli komuniti daripada empat mukim terpilih bagi kawasan pesisir pantai daerah Kuala Terengganu iaitu Chendering, Batu Rakit, Chabang Tiga dan Banggol Peradong. Mereka terdiri daripada pelbagai latar kategori ahli komuniti iaitu masyarakat kampung secara umum, golongan pekerja kerajaan dan swasta serta pengunjung kedai kopi. Kajian mengaplikasikan jenis persampelan kumpulan dengan pemilihan sampel secara rawak mudah daripada setiap kumpulan.

DAPATAN KAJIAN DAN PERBINCANGAN

Keunikan dan Kelainan Dialek Melayu Terengganu

Hasil kajian memperlihatkan keunikan dan kelainan dialek Melayu Terengganu kawasan pesisir pantai mempunyai ciri-ciri yang tersendiri dari aspek fonologi dan kosa kata di dalam pertuturan mereka. Dapatan ini telah pun diakui kebenarannya oleh pengkaji dialektologi terawal antaranya Ismail Hussein (1973), Asmah Hj. Omar (1976; 1988) dan

Abdul Hamid Mahmood (1990). Analisis dapatan kajian menunjukkan bahawa kelainan dan keunikan dialek Melayu Terengganu amat jelas kelihatan di dalam hal-hal yang menyentuh aspek sebutan bagi bunyi vokal, konsonan, diftong, suku kata dan kosa kata yang melibatkan ciri-ciri tindakan pengguguran, penggantian, pemendekan, penegasan sebutan dan perkataan serta pengayaan kosa kata tempatan.

Aspek pengguguran dan penggantian

Analisis dapatan kajian menunjukkan kelainan bunyi-bunyi bahasa bagi dialek Melayu Terengganu amat jelas dari segi ciri-ciri pengguguran dan penggantian bagi perkataan-perkataan yang mempunyai huruf-huruf vokal, konsonan, diftong dan kata pinjaman. Ini dapat dilihat menerusi contoh-contoh berikut:

- a. Bunyi vokal bagi perkataan yang berakhir dengan huruf ‘a’ iaitu [a] vokal depan luas, digugurkan dan digantikan dengan huruf ‘e’ iaitu [ɛ] vokal tengah corak panjang. Contoh:

Ada – ade
Baca – bace
Bangsa – bangse
Biasa – bese
Lama - lame

- b. Bunyi vokal ‘o’ iaitu [o] vokal belakang separuh sempit bagi suku kata pertama perkataan digugurkan dan digantikan dengan huruf ‘u’ iaitu [u] vokal belakang sempit. Contoh:

Motor – muto
Boleh – buleh
Tolong – tulung
Sotong – sutong

- c. Bunyi vokal ‘e’ iaitu [ɛ] vokal tengah corak pendek pada suku kata pertama perkataan digugurkan dan digantikan dengan unsur pemendekan atau penggabungan dengan huruf berikutnya. Contoh:

Seribu – sribu
Sekolah – skoloh
Sedikit – sikik
Selalu – slalu

- d. Bunyi konsonan bagi perkataan yang berakhir dengan huruf ‘n’ iaitu [n] konsonan sengau gigi bersuara, digugurkan dan digantikan dengan gabungan perkataan konsonan berakhir ‘ng’ iaitu [ŋ] konsonan sengau langit lembut bersuara. Contoh:

Makan – makang
Pendidikan – pendidikang
Akaun – akaung
Aliran – alirang
Badan - badang

e. Bunyi konsonan bagi perkataan yang berakhir dengan huruf ‘p’ iaitu [p] konsonan letupan dua bibir bersuara, digugurkan dan digantikan dengan huruf ‘k’ iaitu [k] konsonan letupan langit lembut tak bersuara. Contoh:

Acap – acak
Cakap – cakak
Cukup – cukup
Kejap – kejak
Kerap – kerek

f. Bunyi konsonan bagi perkataan berakhir dengan huruf ‘s’ iaitu [s] konsonan geseran gusi tak bersuara, digugurkan dan digantikan dengan huruf ‘h’ iaitu [h] konsonan geseran glotis tak bersuara. Contoh:

Putus – putuh
Habis – abih
Kalis – kalih
Jenis – jenih
Ratus – ratuh

g. Bunyi perkataan konsonan gabungan ‘kh’ iaitu [x] konsonan pinjaman geseran langit lembut tak bersuara, digugurkan konsonan kedua dan digantikan dengan huruf gabungan konsonan-vokal ‘ka’. Contoh:

Khabar – kabor

Bunyi gabungan vokal-konsonan ‘ok’ digunakan pada hujung perkataan. Contoh:

Juga – jugok
Awak – awok
Bawa – bawok
Buka – bukok
Banyak – banyok

h. Bunyi diftong bagi perkataan ‘au’ iaitu [au] diftong Melayu No. 1, digugurkan dan digantikan dengan bunyi huruf ‘a’ iaitu [a] vokal depan luas. Contoh:

Gurau – gura
Pulau – pula
Kalau – kala

Aspek pemendekan atau ringkasan perkataan

Hasil kajian juga mendapati akan keunikan sebutan perkataan bagi dialek Melayu Terengganu terletak pada ciri-ciri pemendekan/pemotongan/ringkasan suku kata pada perkataan sama ada bagi suku kata pertama atau pun kedua yang sangat jelas digunakan bagi perkataan tertentu. Perkataan-perkataan berikut menjelaskan contoh bagi aspek pemendekan suku kata yang dimaksudkan:

a. Pemendekan atau ringkasan perkataan pada suku kata dalam perkataan. Contoh:

Belaka – blake
Bahasa – base
Hospital – spita

Kereta – kete
 Kerusi – kusi
 Tidak – dok
 Pergi – gi
 Masjid – sejid
 Satu – se
 Enam - nang
 Darjah – joh
 Bapa – pok

Aspek penegasan sebutan

Keunikan sebutan bagi perkataan di dalam dialek Melayu Terengganu juga dikenapasti melalui ciri-ciri penegasan di dalam sebutan dan perkataan. Penegasan bagi sebutan dicerminkan melalui penekanan bunyi huruf tertentu dalam perkataan yang boleh disamakan seperti bunyi sabdu di dalam sebutan bahasa Arab. Berikut adalah contoh-contoh perkataan berkenaan:

- a. Penekanan kepada sebutan (sabdu) bagi perkataan tertentu seperti sebutan bagi tanda bacaan di dalam bahasa Arab. Contoh:

Bahasa – bbase
 Mengail – ngail
 Jual – jjua
 Jumpa – jjupa

Aspek penegasan perkataan

Keunikan sebutan perkataan bagi dialek Melayu Terengganu juga terserlah pada penegasan di dalam perkataan sebagai kata penguat. Penegasan ini berperanan untuk memberikan gambaran nilai atau tahap tertinggi kepada kata-kata yang dilafazkan khususnya bagi kata sifat. Contoh-contohnya dapat dilihat seperti pada perkataan-perkataan berikut:

- a. Penegasan sebagai kata penguat. Contoh:
- Gemuk debok – tersangat gemuk
 Comel lote – tersangat cantik
 Huduh sepang – teramat huduh
 Berat nanang – terlampau berat
 Gelap gelemat – terlalu gelap
 Meroh nyala – teramat merah warna
 Kemah keming – terlalu rapat
 Lembik lotte – tersangat lembik
 Masing pekok – tersangat masin
 Manih leting – tersangat manis

Aspek pengayaan kosa kata tempatan

Dialek Melayu Terengganu juga didapati kaya dengan kosa kata tempatan dan daerah yang mempunyai maksud yang sama dengan kosa kata standard seperti mana termaktub di dalam *Kamus Dewan*. Malah terkini perkataan-perkataan ini telah pun dientrikan di dalam *Kamus Dewan* edisi keempat (2007). Antara perkataan-perkataan tersebut diberikan contoh-contoh seperti berikut:

1. Perkataan berlainan tetapi membawa maksud yang sama. Contoh:

Duit – pitih
 Sementara – tekoh-tekoh
 Selalu – sokmo
 Habis/Siap – bereh
 Keluar – tubik
 Ambe – saya
 Botol – balang
 Tabung – celeng
 Mancis – colok
 Pijak – jirik
 Perlahan-lahan – kohor-kohor
 Beg plastik – supit

Berikut dikemukakan beberapa contoh ayat yang mengandungi kepelbagaian aspek keunikan sebutan bagi dialek Melayu Terengganu daripada data-data responden yang diperoleh.

1. “Anok kire-kire smilang, doh gi empak. Joh nang dok dang abih.”
 Terjemahan: Jumlah anak semuanya sembilan orang, telah meninggal dunia empat orang. Darjah enam tidak habis belajar.
2. “Kije ning takdok hok sedak. Lame-lame ye puah gok.”
 Terjemahan: Tiada kerja yang menarik. Lama kelamaan akan puas juga.
3. “Blajo dulu joh lime je. Kije tukang kebung. Kije dok susoh mane, nyapu-nyapu daung, mesing-mesing gitu.”
 Terjemahan: Dahulu belajar sehingga darjah lima sahaja. Bekerja sebagai tukang kebun. Bekerja tidak susah hanya menyapu sampah daun dan memesin rumput.
4. “Duk keda. Bace surat kabo.”
 Terjemahan: Pergi ke kedai. Membaca akhbar.
5. “Skrang ni kije ikut ayoh, kije kapung. Puah duk dumoh.”
 Terjemahan: Sekarang ini bekerja dengan bapa di kampung. Puas duduk di rumah.
6. “Sudoh minung air tembok balik, orang laing nok masuk pulok.”
 Terjemahan: Siap minum air akan balik, untuk memberi peluang kepada orang lain pula.
7. “Tiak-tiak ari turung, baru ni anging kuak bedooh. Masalohnye injing dok iduk.”
 Terjemahan: Setiap hari turun (ke laut), baru-baru ini angin terlampau kuat. Masalahnya enjin tidak hidup/berfungsi.
8. “Kalu kire dari pagi, balik kejak, mayang, makang, banyok duk sini dari dumoh.”

Terjemahan: Jika dikira/dihitung dari pagi, balik sekejap untuk bersembahyang, makan, banyak masa dihabiskan di kedai daripada di rumah.

9. “Dari kecik, umo due blah tahung sapa ke lening, kije klaut.”

Terjemahan: Sejak dari kecil berumur 12 tahun sehingga kini, bekerja ke laut.

10. “Gi raye umoh mok-mok dare. Cakak-cakak pasal raye. Dok ajin wat, beli blake.”

Terjemahan: Pergi berhari raya ke rumah emak-emak saudara. Berbual-bual fasal/isu hari raya. Tidak pernah buat (kuih dsb) semuanya dibeli.

Rumusannya, pemerolehan data-data di atas jelas menunjukkan akan keistimewaan, kelainan dan keunikan dialek Melayu Terengganu dengan ciri-ciri sebutan yang khusus dan kosa kata yang tersendiri yang melambangkan jati diri bahasa penutur tempatan negeri Terengganu. Malah dari segi asas pengelompokan bahasa seperti yang telah dikemukakan oleh Ismail Hussein (1979) dan Asmah Hj. Omar (1985), dialek Melayu Terengganu dengan keunikan dan keistimewaannya telah diletakkan sebagai satu entiti tersendiri. Ini jelas seperti kata Bloch & Tragger (1942) dan Edward Sapir (1966) “..... *bahasa adalah lambang-lambang pertuturan yang arbitrari...*”, di mana penggunaan bahasa diterima pakai, difahami, dimengerti dan digunakan oleh ahli komuniti tanpa prejudis. Unsur-unsur kesalingfahaman sememangnya wujud dalam konteks komunikasi untuk berbahasa dan berhubung dalam kalangan ahli komuniti. Namun demikian keunikan, keistimewaan dan kelainan serta kepelbagaian variasi dialek tempatan sewajarnya dipelihara dan diarkibkan sepenuhnya dengan kepelbagaian format sebagai warisan bahasa dan budaya masyarakat tempatan. Justeru kekayaan variasi bahasa dialek tempatan sewajarnya didokumentasikan sebagai pengekal dan pelestarian khazanah warisan tempatan untuk dimanfaatkan oleh generasi akan datang malah dapat mengangkat martabat serta memperkasakan bahasa, budaya dan masyarakat Malaysia secara global. Tindakan ini juga dapat mengatasi kepupusan bahasa yang semakin ketara sama ada dengan sedar mahupun tanpa sedar kita, sedang berleluasa berlaku.

SYOR-SYOR TINDAKAN PENDOKUMENTASIAN DAN PENGEKALAN

Keunikan, keistimewaan dan kelainan tersendiri yang dimiliki dalam sebutan dan kosa kata dialek Melayu Terengganu seperti yang telah dibicarakan, sewajarnya mendapat tempat dan kedudukan utama untuk diwartakan di dalam khazanah bahasa, budaya dan masyarakat tempatan negeri Terengganu Darul Iman. Slogan ‘Negeri Cantik Budaya Menarik’ perlu difahami secara tersiratnya dan dibongkar segala khazanah kecantikan negerinya dan unsur-unsur menarik bagi budayanya. Ini dapat memacu perkembangan dan kemantapan negeri Terengganu sebagai ‘Bandaraya Warisan Pesisir Air’. Justeru tindakan pendokumentasian keunikan warisan bahasa khususnya, sebagai sebahagian daripada budaya dan masyarakat tempatan negeri Terengganu sewajarnya diberi keutamaan dan disegerakan bagi mengelak kehilangan secara kekal khazanah yang amat berharga ini.

Justeru usaha-usaha dan tindakan berikut wajar diberikan perhatian dan keutamaan ke arah melestarikan khazanah bahasa dialek Melayu Terengganu:

- a. Gerakan ilmiah dalam kalangan pentadbir tempatan dengan kerja sama institusi pengajian dan penyelidikan perlu dibentuk untuk merangka plan

tindakan ke arah pendokumentasian bagi mengekalkan warisan variasi dialek Melayu Terengganu secara khusus mahupun warisan tradisi tempatan yang lainnya. Tindakan ini juga perlu melibatkan tokoh-tokoh bahasa, sastera dan budaya tempatan dalam menyemarakkan lagi tindakan dan gerakan ini.

b. Kerajaan negeri dan pihak Muzium Negeri Terengganu dengan kerjasama kumpulan Gerakan Ilmiah perlu merancang agenda pensejarahan warisan bahasa dan budaya sebagai usaha mengangkat martabat warisan bahasa dan budaya masyarakat tempatan ke persada ilmiah dan latar akademik baik di peringkat negeri mahupun kebangsaan dan global.

c. Penyelidikan dan pembangunan (R&D) digalakkan dengan dana tempatan, pihak universiti mahupun pihak-pihak yang berkepentingan sama ada dari dalam mahupun luar negara perlu ada sebagai galakkan kepada pengkaji sama ada linguistik, dialektologis, sociolinguistik, akademik dan pelbagai lagi. R&D mewajarkan pendokumentasian dan pengekalan warisan tempatan dipelihara dengan fokus kepada kepelbagaian tema dan skop.

d. Menjana khazanah Bandaraya Warisan Pesisir Air dengan mengadakan wacana ilmu di peringkat negeri, kebangsaan malah antarabangsa antaranya seminar dan bicara tokoh untuk tujuan desiminasi ilmu yang berkaitan fokus pendokumentasian dan pengekalan warisan bahasa dan budaya tempatan. Impaknya dapat menyebarkan khazanah ilmu bahasa dan budaya tempatan ke tahap global.

e. Pendokumentasian bagi pengekalan warisan variasi bahasa tempatan perlu dipelbagaikan bentuk dan format produknya. Antaranya dalam bentuk penulisan, perekodan dan penerbitan menerusi pelbagai media cetak dan maya dengan kemudahan teknologi maklumat.

f. Canangkan produk yang dihasilkan sebagai agenda promosi khazanah tempatan dalam pelbagai bentuk media yang ada.

Justifikasinya, kepentingan usaha-usaha ke arah pendokumentasian khazanah warisan variasi bahasa dialek Melayu Terengganu secara khusus dan warisan budaya dan masyarakat tempatan lainnya dapat memberi jaminan kepada pengekalan tradisi tempatan. Impaknya dapat dimanfaatkan ke arah perkongsian ilmu secara ilmiah yang tiada nilai batasannya serta dapat mengangkat martabat negeri Terengganu secara khusus dan negara Malaysia secara umumnya ke persada dunia. Syor-syor tindakan ini sangat bernilai khususnya kepada warga akademik, penyelidik, pelajar, penduduk tempatan, negara dan pelancong sebagai sumber rujukan utama yang sah kebolehpercayaannya. Malah usaha ini juga dapat memberikan pemahaman yang meluas kepada pembaca dan pelancong mahupun pihak yang berkepentingan secara khusus untuk memahami dan menguasai bahasa dan kehidupan masyarakat tempatan dengan lebih jelas. Pendokumentasian ini juga secara jujurnya dapat memelihara dan memulihara senario kepupusan bahasa yang semakin jelas berlaku kini dalam kehidupan secara global tanpa disadari.

KESIMPULAN

Dialek Melayu Terengganu secara keseluruhannya jelas menunjukkan kelainan dan keunikannya dengan dialek-dialek lain di Malaysia khususnya dalam hal-hal yang menyentuh aspek sebutan bagi bunyi-bunyi vokal, konsonan, diftong, suku kata dan kosa kata yang mengandungi ciri-ciri pengguguran, penggantian, pemendekan, penegasan sebutan dan perkataan serta pengayaan kosa kata tempatan. Dapatan-dapatan kajian ini selanjutnya dapat melengkapinya serta menambah baik kosa ilmu yang telah sedia ada, malah menjadi asas untuk meneruskan kajian lanjutan dalam fokus tajuk yang berkaitan.

Rumusannya, secara tegas tindakan ke arah pendokumentasian khazanah warisan variasi dialek Melayu Terengganu ini secara keseluruhannya dapat mengangkat martabat serta memperkasakan keunikan negeri Terengganu secara khusus, malah negara kita Malaysia sebagai negara yang mempunyai keunikan dan keistimewaan tersendiri dengan kepelbagaian bangsa, bahasa dan budaya. Hal ini lebih jelas dipaparkan oleh setiap etnik, kaum dan bangsa dalam negara dengan kepelbagaian variasi bahasa dialek tempatan, subdialek dan sub-subdialek yang dituturkan, namun masih mengekalkan unsur-unsur kesalingfahaman serta hidup dalam keadaan aman dan makmur dengan pegangan gagasan 1 Malaysia. Jaminannya, pendokumentasian ini mewajarkan pengekalan, pemeliharaan dan pelestarian variasi bahasa dialek Melayu tempatan sebagai warisan bahasa, bangsa dan budaya tempatan dan negara.

Akhir kalam, pantun Melayu asli berikut menyatakan kebenaran akan keunikan dan keistimewaan bahasa secara tersiratnya.

*Yang kurik kundi
Yang merah saga
Yang cantik budi
Yang indah bahasa*

RUJUKAN

- Abdullah Hassan. 1977. *Rencana linguistik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdullah Junus. 1976. *Dialek Ulu Telemong: Satu huraian fonologi dan leksikal*. Latihan Ilmiah, Jabatan Pengajian Melayu, Universiti Malaya.
- Abdul Hamid Mahmood. 1990. *Dialek Terengganu: Satu tinjauan ringkas*. *Jurnal Dewan Bahasa*, Mac, 217-225.
- Abdul Hamid Mahmood. 1994. *Sintaksis dialek Kelantan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Adi Yasran Abdul Aziz. 2011. Suku kata dasar dialek Kelantan berdasarkan teori Optimaliti. *GEMA Online™ Journal of Language Studies Volume 11(2)*, 121-136.
- Ajid Che Kob. 1985. *Dialek geografi Pasir Mas*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ajid Che Kob. 2007. *Dialektologi*. Dlm. Zulkifley Hamid, Ramli Md. Salleh & Rahim Aman (Peny.) *Linguistik Melayu*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, hlm. 127-143, Edisi Kedua.
- Asmah Hj. Omar. 1985. *Susur galur bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Asmah Hj. Omar. 1988. *The phonological diversity of the Malay dialects*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Hj. Omar. 1993. *Language and society in Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. 2008. *Susur galur bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. Edisi Kedua.
- Bloch B. & Tragger, L. 1942. *An outline of linguistic analysis. Special publication of The Linguistic Society of America*. Baltimore.
- Chomsky, N. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.
- Collins, J.T. 1983. *Antologi kajian dialek Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Collins, J.T. & Naseh Hassan. 1981. Dialek Ulu Terengganu: Pemetaan dan kesimpulan awal. *Akademika*, 1-35.
- Collins, J.T. 1995. Pulau Borneo sebagai titik tolak pengkajian sejarah bahasa Melayu. *Dewan Bahasa*, 40(10), 868-878.
- Fazal Mohamed Mohamed Sultan, Zaharani Ahmad, Nor Hashimah Jalaluddin dan Harishon Radzi. 2011. Kata soal *Bila* dalam dialek Kedah Melayu Baling: Satu analisis sintaksis. *GEMA Online™ Journal of Language Studies. Volume 11(1)*, 69-80.
- Hendon, R.S. 1966. *The phonology and morphology of Ulu Muar Malay (Kuala Pilah district, Negeri Sembilan, Malaya)*. New Haven: Yale University.
- Holmes, J. 2001. *An introduction to sociolinguistics*. London: Longman.
- Ismail Dahaman. 1997. *Glosari dialek Terengganu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ismail Hussein. 1973. The Malay dialects in the Malay Peninsular. *Nusantara 3*, 69-79.
- Jalaludin Chuchu. 2003. *Dialek Melayu Brunei dalam salasilah bahasa Melayu Purba*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kamsiah Salleh. 1990. Morfologi dialek Kuala Terengganu: Kajian mukim Belara. Latihan Ilmiah, Jabatan Pengajian Melayu, Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
- Kamus Dewan*. 2007. Kuala Lumpur. Dewan Bahasa dan Pustaka, Edisi Keempat.
- Mario A. Pei & Frank Gaynor. 1954. *Dictionary of linguistics*. Philosophical Library, First Edition.
- Nawi Ismail. 1995. Bahasa Melayu merentasi kurikulum. Mengapakah pelaksanaannya tidak berkesan? *Pelita Bahasa*, 24-25.
- Norazila Alias. 1986. Dialek Kuala Pilah, Satu tinjauan fonologi dan leksikal. Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Melayu, Universiti Malaya.
- Norhashimah Jalaluddin. 1998. *Asas Fonetik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Noriah Mohamed. 2003. *Beberapa Topik Asas Sociolinguistik*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
- Nothofer, B. 1997. *Dialek Melayu Bangka*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Rusidah Abdul Wahab. 2010. Perbandingan pengujaran kata-kata dua subdialek Terengganu. Tesis Sarjana Pengajian Bahasa Moden, Fakulti Bahasa dan Linguistik, Universiti Malaya.

- Raja Mukhtaruddin Raja Mohd Dain. 1982. *Ilmu fonetik dan linguistik*. Petaling Jaya: Agensi Penerbitan Nusantara.
- Sapir, E. 1966. *Culture, language and personality*. Berkeley: University of California Press.
- Suhana Mamat. 1994. *Kosa kata alabidang perusahaan batik*: Satu perbandingan antara bahasa Melayu baku dan dialek Kuala Terengganu. Latihan Ilmiah, Rancangan Bahasa Melayu, Jabatan Pengajian Melayu, Universiti Malaya.
- Yunus Maris M. 1980. *The Malay sound system*. Kuala Lumpur. Penerbit Fajar Bakti.
- Zainal Abiddin Masleh & Mohd Sharifudin Yusop. 2010. Mandala dan sikap bahasa etnik Bhuket *Jurnal ASWARA*. 5(2), 85-96.
- Zalina Mohd. Zalzali. 2003. *Dialek Terengganu di sekitar kawasan pantai mukim Rusila, daerah Marang*: Satu kajian kes. Latihan Ilmiah, Jabatan Bahasa Melayu, Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya.

Biodata Penulis:

Noor Rohana Mansor

Merupakan Prof. Madya di Jabatan Bahasa dan Komunikasi Fakulti Pembangunan Sosial, Universiti Malaysia Terengganu. Memiliki Ijazah Pertama, Sarjana dan Ph. D dari University Malaya dalam bidang Linguistik Terapan.

Noraïen Mansor

Merupakan Prof. Madya di Jabatan Bahasa dan Komunikasi Fakulti Pembangunan Sosial, Universiti Malaysia Terengganu. Memiliki Ijazah Pertama, Sarjana manakala Ph. D dari University of Nottingham dalam bidang Linguistik Terapan.

Normaliza Abd Rahim

Merupakan Prof. Madya di Jabatan Bahasa Melayu, Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi Universiti Putra Malaysia. Memiliki Ijazah Pertama dan Sarjana dari Universiti Putra Malaysia, manakala Ph. D dari University of Nottingham. Pengkhususan beliau adalah dalam bidang analisis Wacana dan Media Teknologi.